

Fakat yönetimde gerçek iktidar sahibi, Doğu Almanya'nın siyasî hayatında birinci güç olan Sosyalist Birlik Partisi (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands: SED) birinci sekreteri Walter Ulbricht idi. Almanya Federal Cumhuriyeti Batı blokunda yer alırken Alman Demokratik Cumhuriyeti Sovyet blokunda ve Varşova Pak-ti içerisinde yer almıştır (1956). Doğu Almanya'nın sosyalist ülkelerle ve özellikle de Sovyetler Birliği ile ilişkileri gelişmiştir. Doğu bloku içerisinde sanayi bakımından en gelişmiş ülke Doğu Almanya'dır. 1960'ta Cumhurbaşkanı Pieck ölünce yerine kimse seçilmedi ve bu makam lağvedildi. Aynı yıl Ulbricht parti birinci sekreterliğinin yanında devlet konseyi başkanlığına da getirildi. 1964'te devlet konseyi başkanlığına Willy Stoph seçildi. Stoph ve Brandt'ın başlattıkları görüşmeler sonunda iki Almanya arasında karşılıklı sınırların tanınmasını öngören bir antlaşma imzalandı (1972). Bir yıl sonra da ülke Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na üye oldu. 1971 yılında parti birinci sekreterliğine getirilen Erick Honecker, Stoph'un yerine 1976'da devlet konseyi başkanı seçildi. 1989 yılı sonlarına doğru başlayan demokrasi ve hürriyet yanlısı gösteriler sebebiyle Honecker görevden ayrılmak zorunda kaldı, aynı zamanda partiden de ihraç edildi. Yerine geçen Egon Krenz de kısa bir süre sonra (Aralık 1989) devlet konseyi başkanlığı ve parti birinci sekreterliği görevini bırakmak mecburiyetinde kaldı. 1990'ın başlarında Alman Demokratik Cumhuriyeti yönetime muhalif gösterilerin en yoğun şekilde sahnelendiği, iki Almanya'nın birleşmesi tartışmalarının yapıldığı istikrarsız bir ülke görünümünde idi. Yönetime karşı muhalif Yeni Forum'un düzenlediği hürriyetçi ve demokrasi yanlısı gösteriler karşısında komünist yöneticiler çok zor durumda kalmışlardır.

Doğu Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler çok geri düzeyde bulunmaktadır. Genelde Doğu-Batı çerçevesinde değerlendirilebilecek Türkiye-Doğu Almanya ilişkileri, ideolojik ve siyasî sistem farklılığının yanı sıra birbirine karşıt bloklarda bulunulması ve Türkiye'ye yönelik bazı ideolojik faaliyetlere izin verilmesi sebebiyle gelişmemiş durumdadır. Ticarî ilişkilerin yumuşama ve demokratikleşme ile birlikte ileride gelişme göstermesi beklenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943) (trc. Levent Konyar), İstanbul 1977 (SSCB Dış İşleri Bakanlığı arşiv bölümü yayınlarından); D. Trietsch, *Almanya ve İslâm*, İstanbul 1331; Ahmed Refik, *Prusya Nasıl Yükseldi*, İstanbul 1331; a.mlf., *Osmanlılar ve Büyük Fredrik (1133-1179)*, İstanbul 1333; Yusuf Akçuraoğlu, *Zamanımız Aorupa Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara 1983, s. 19-29, 140-148, 153-160, 237-249, 256-261, 277-303, 361-415; J. Rovin, *Allemagne*, Paris 1975, s. 5-143; *Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri* (haz. Bedriye Atsız), İstanbul 1980, s. 37-79; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı*, İstanbul 1981; a.mlf., *Büyük Friedrich ve Osmanlılar-XVIII. Yüzyılda Osmanlı Prusya Münasebetleri*, İstanbul 1985; a.mlf., "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *TD*, sy. 32 (1979), s. 481-494; Rifat Önsoy, *Türk - Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul 1982, s. 13-107; a.mlf., "19. Asrın İkinci Yarısından Alman İmparatorluğu'nun 1871'de Kuruluşuna Kadar Baviera'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ticareti", *TTK Bildiriler*, II (1981), 1423-1427; L. Rathmann, *Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi* (haz. Ragıp Zarakolu), İstanbul 1982, s. 17-134; Mehmet Gönülöbül v.dğr., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1982, I, 120-123, 143-194, 544-545; Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul 1983, s. 5-335; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983; Oral Sander, *Siyasi Tarih: Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar*, Ankara 1989, s. 4-9, 25-29, 35-36, 40-41, 90-129, 140-161, 171-175, 200-203, 248-253, 281-284; Selâhaddin Tansel, "Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı Prusya Münasebetleri Hakkında", *TTK Belleteri*, X/37 (1946), s. 133-165; a.mlf., "Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında", a.e., X/38 (1946), s. 271-292; F. Sauer, "Hammer-Purgstall" (trc. Serer Duru), a.e., XXXVI/141 (1972), s. 79-83; Selçuk Ünlü, "11.-18. Asırlarda Alman Edebiyatında Türk İmajının Değişmesi", *TDA*, sy. 15 (1981), s. 42-56; a.mlf., "19. Asır Alman Edebiyatında Türkiye", a.e., sy. 22 (1983), s. 143-151; Gültekin Emre, "300 Yıllık Geçmiş: Berlin'de Türkler", *TT*, sy. 46 (1987), s. 201-205; K. Schwarz, "15. ve 16. Yüzyılda Berlin Brandenburg ve Türkler" (trc. Erol Özbek), a.e., sy. 49 (1988), s. 24-29; a.mlf., "Brandenburg-Prusya'nın Türk ve Tatarlarla İlişkileri Üzerine" (trc. Erol Özbek), a.e., sy. 55 (1988), s. 23-31; a.mlf., "16. Yüzyılın Ortalarında Protestanların Umudu: Türkler" (trc. Hayati Boyacıoğlu), a.e., sy. 59 (1988), s. 9-13; Adnan Cemgil, "İlginç Bir Kitap [Berlin Bağdat]", a.e., sy. 59 (1988), s. 9-61; "Germany", *EAm*, XII, 505-546; "Germany", *EBR*, X, 284-344; "Almanya", *TA*, II, 161-174; "Allemagne", *EUn*, I, 698-761; "Almanya", *ABr*, I, 433-459; "Almanya", *ML*, I, 349-356; "Almanya", *Büyük Larousse*, I, 415-423.

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Almanlar'ın İslâmîyet'le ilk teması, Alman İmparatoru Charlemagne ile Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid'in iyi niyet içerisinde karşılıklı elçi ve hediye göndermeleriyle başladı. Daha sonraki Alman imparatorlarından Büyük Otto (936-973), yine diplomatik ilişkiler içinde Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'a bir papazı, halife de ona bir âlimi elçi gönderdi (956). Bu arada hıristiyan rahiplerinin Arapça eserleri tercüme etmeye başlamalarıyla ilk ilmî ilişki de kurulmuş oldu. Almanlar'ın müslümanlar ve İslâmîyet'le daha yakın temasları II. Haçlı Seferi sırasında (1147-1149) meydana geldi. Kudüs'ten dönen hıristiyanlar İslâm medeniyeti hakkında öğrendikleri ve gördükleri şeyleri toplumlarına aktarmaya başladılar. Doğu'dan gelen bu bilgiler, Almanlar arasında İslâm ve İslâm sanatına ilgi duyanların dikkatini çekti. Fakat genel olarak Almanlar'ın İslâmîyet'e ve müslümanlara karşı duydukları ilgi kilisenin etkisiyle düşmanca duygular çerçevesinde kalmış, ancak bu durum geç dönemlerde bazı Protestan imparatorların yumuşak tutumlarıyla değişebilmiştir. I. Friedrich Wilhelm zamanında (1713-1740) yirmi Türk askerinden meydana gelen seçme bir birliğin imparatorun hizmetine girmesi (1731), müslümanlarla ilişkilerin düzelmesinde ilk adımı teşkil etti. Bundan bir yıl sonra kral, Potsdam Garnizonu'nda bu askerler için bir de meşic düzenletti. Daha sonra Prusya ordusuna giren müslüman Tatar, Boşnak ve Arnavutlar süvari olarak hizmet gördüler. 1763 yılında Prusya sarayına tayin edilen ilk Osmanlı elçisi Ahmed Resmî Efendi ile Osmanlı-Alman diplomatik ilişkileri resmîyet kazandı. Bu gelişmeler, II. Friedrich (1740-1786) üzerinde papaya karşı müslümanların tarafını tutacak kadar etkili olmuştur. 1798'de, Osmanlı Devleti'nin Berlin büyükelçisi Aziz Efendi'nin vefatı üzerine, III. Friedrich Wilhelm'in (1797-1840) emriyle Berlin Tempelhofer Feldmark'ta bir müslüman mezarlığı kuruldu ve bu mezarlık 1866'da yeniden düzenlenerek ortasına bir de dergâh inşa edildi. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Türk kızı ile evlenen bir Alman prensi tarafından Heidelberg yakınlarında Schwetzingen'de bir cami yaptırıldı. Bu cami halen müze olarak kullanılmakta ve bayram namazlarında ibadete açılmaktadır. Halk arasında Türk Camii (Türkische Moschee) denilen ve çökmeye yüz tutmuş olan bir

dergâh da 1920 yılında büyükelçilik imamı Hâfız Şükrü Efendi'nin gayretleriyle tamamen yenilendi. Bugün Federal Almanya'da tarihî değer taşıyan dört cami daha mevcut olup bunlar Berlin (1928), Hamburg, Münih ve Aachen şehirlerinde bulunmaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra müttefiklerle beraber savaşan müslümanlardan Almanya'ya yerleşenler oldu; bu arada özellikle İran ve Afganistan'dan bir grup tüccar ve işçi Hamburg'a geldi. Savaştan sonra Sovyet ordusundan kaçan askerler, Almanya'ya toplu olarak yerleşen ilk müslümanları teşkil ettiler. Almanya, II. Dünya Savaşı'ndaki Alman - Rus çarpışmaları sırasında, kalabalık gruplar halinde müslüman Türkler'in yerleşmesine sahne oldu. Sovyetler'den gelen bu Türkler Almanya'daki durumlarına göre üç gruba ayrılırlar. İlk grup, kendi vatanlarının kurtulması umuduyla Rusya'ya karşı Alman saflarında savaşan gönüllülerdir. İkinci grup, cephe gerisinde yardımcı askerî personel ve fabrikalarda işçi olarak çalışanlar, son grup ise Alman esir kamplarına düşenlerdir. Rusya'dan Almanya'ya gelen bu müslüman Türkler'in birçoğu esir kamplarında veya cephede öldü. Geriye kalanlar ise Şubat 1945'te Yalta'da müttefiklerin imzaladığı antlaşma gereği Rusya'ya teslim edildiler. Ancak 7000 kadarı Almanya'da kalmayı başardı.

1960'tan sonra ülkeye yeni bir müslüman akını başladı. Bu defa Türkiye'den gelen Türkler hem kendi işsizlik sorunlarını çözdüler, hem de gelişen Alman ekonomisinin ihtiyaç duyduğu iş gücüne katkıda bulundular. 1961-1973 yılları arasında Almanya'ya giden Türk işçi sayısı, 648.029 iken 1974-1986 yılları arasında bu ülkeye 9861 işçi gitmiştir. Almanya'daki Türk vatandaşlarının sayı-

Batı
Berlin'de
Türk
Şehitliği
Cami
ve Anıtı -
Almanya

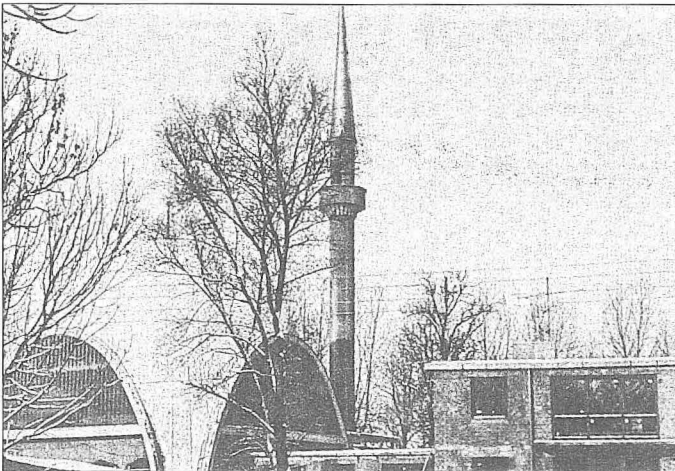
sı, en yüksek rakam olarak 1982 yılında 1.580.700'e ulaşmıştır. 1988'de bu sayı 588.157'si erkek, 439.768'i kadın ve 482.855'i çocuk olmak üzere 1.510.780 idi. Almanya'da Türkler dışındaki diğer milletlerden müslümanların sayısı ise 280-300 bin civarındadır. Bunların başında Yugoslav ve Arnavutlar gelmekte, onları Kuzey Afrikalı müslümanlar takip etmektedir. Müslüman Alman vatandaşlarının sayısı ise 50.000 kadardır.

Türkler'in en kalabalık oldukları eyaletler (1985) sırasıyla Nordrhein-Westfalen, Baden-Württemberg, Bayern, Hessen ve Berlin'dir. Şehirler ise Berlin (102.678), Köln (59.952), Hamburg (54.472), Duisburg (39.711), Münih (37.978) ve Frankfurt'tur (27.161).

Ancak buraya gelen müslümanlar, Alman hayat tarzı, kültürü, dini ve dili hakkında önceden bilgi sahibi olmadıkları için bu yabancı ülkenin hayat şartlarına alışmakta büyük zorluklarla karşılaşmışlar ve özellikle din, kültür ve eğitim konularında büyük sıkıntılar çektiler. Yeni nesillerin eğitimlerinde boşluk-

lar meydana geldi ve çocukların yabancılaşmaya başladıkları görüldü. Bu durum karşısında Türkiye'den gelen işçilerle birlikte, Almanya nüfusunun % 3'ünü teşkil eden müslümanların ferdi gayretleriyle oluşturdukları cemiyetler mesele-ye çözüm aramaya başladılar.

Almanya'daki müslüman gruplar I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendi teşkilatlarını kurmaya başladılar ve bu cemiyetlerden biri Berlin'de bir mescid açtı. Çeşitli grupların birleştirilmesi amacıyla İslâm Cemiyeti adı altında bir dernek kuruldu. Daha sonra iki dünya harbi arasında, Almanya'daki bütün müslümanları bir araya getirmek için Almanya'daki Müslüman Göçmenler Cemiyeti teşkil edildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da çeşitli İslâm cemiyetleri kurulmasına rağmen Almanya'daki bütün müslümanları içine alan bir birliğin gerçekleştirilmesi mümkün olmadı ve Münih'te 1958 yılında ancak bir dinî cemiyet kurulabildi. Malî bakımdan Alman Devleti'nden yardım alan bu cemiyetin ilk üyelerinin büyük kısmını Sovyet yönetiminden kaçan ve çoğunluğu Kuzey Kafkasyalı olan müslüman Türkler teşkil ediyordu. Büyük bir kütüphaneye ve bir mescide sahip olan bu merkez *Dergi* adında Sovyetler aleyhinde bir Türkçe mecmua yayımlamıştır. Ayrıca İranlılar'ın da Hamburg'ta bir İslâm merkezleri vardı. Aachen'da 1967'de Avrupa'nın en aktif merkezlerinden sayılan bir İslâm merkezi daha açıldı. Bu merkez Arapça olarak aylık *er-Râ'id* dergisini çıkarmaktadır. Arap ülkelerinin finanse ettiği Münih'teki İslâm Merkezi'nin yapımı için 1966'da başlayan çalışmalar 1973'te bitirilerek bir cami ve çeşitli birimlerden oluşan merkez hizmete açıldı. Ayrıca yine Münih'te Bavara eyalet hükümeti tarafından finan-

Freimann
Cami -
Münih /
B. Almanya

se edilen ve adı Mülteci Müslümanlar Din İşleri (Geistliche Verwaltung der Muslimflüchtlinge) olan cemiyetin yarı resmî bir görünüşü vardır. Yaklaşık 5000 kadar mülteci müslümanın dinî işlerine bakmakta olan bu kuruluşun yanında devletçe kabul edilen İslâmî bir ilkokul da yer almaktadır. Aachen'da Arap, Hamburg'ta da İranlı öğrencilerin merkez olarak kullandıkları mescidler, müslüman öğrencilerin Almanya'da kurdukları önemli merkezlerdendir. İşçilerin dinî bakımdan yetişmeleri için de çeşitli merkezler faaliyet göstermektedir. Bunlar arasında 1982'de Batı Berlin'de, 1984'te Köln'de ayrı ayrı faaliyete geçen Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği (DİTİB) kuruluşları, önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bonn ve Batı Berlin'deki temsilcilikleriyle (müşavirlik, ataşelik) ilişki halinde bulunan ve bünyelerinde cami ve mescidlere yer veren 700 kadar dernekten yaklaşık 500 kadarının özellikle Köln'deki birliğin şemsiyesi altında toplandığı dikkate alınır, bu kuruluşun Almanya'daki müslüman Türk toplumu içindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılır. Bu mescidlerdeki din görevlilerinden 268'i (1989) Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilmiş olup diğerleri de derneklerin kendi imkânlarıyla istihdam edilmektedir. Mescidlerin bünyesinde Kur'an kursu hizmetleri de verilmekte, özellikle hafta sonları ve tatil aylarında çocuklara Kur'an ve dinî bilgiler öğretilmektedir. Bunlar dışında Türkiye'deki bazı dinî ve siyasî gruplara bağlı olarak Federal Almanya'da faaliyet gösteren dernekler tarafından idare edilen cami ve mescidler de mevcut olup bunların toplam sayısının 250-300 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca diğer milletlere mensup müslümanlar tarafından yönetilen otuz beş kadar mescid daha bulunmaktadır. Federal devletin eğitimle ilgili özel prensipleri olmasına rağmen her eyaletin eğitim sistemi ve dolayısıyla yabancı çocukların eğitimi ile ilgili ayrı bir yol takip ettiği görülmektedir. Federal Almanya'daki eyaletlerin çoğunda çocukların devlet okullarında din eğitimi görmelerine imkân tanınmakla birlikte, İslâmiyet'in resmî din statüsünü kazanmamış olması ve din alanında eğitim veren yetişmiş eleman yetersizliği müslüman çocukların dinî ve millî eğitimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla beraber bazı eyaletler kendi sınırları içinde bu toplulukların dinî eğitimini resmen kabul

etmiş durumdadırlar. Bunların başında Nordrhein - Westfalen, Hessen ve Hamburg eyaletleri gelmektedir. Yeterli sayıda vasıflı din öğretmenin bulunmaması ve yeterli bir müfredatın henüz geliştirilememiş olması, Almanya'da dinî eğitimin başarı sağlamasını engelleyen başlıca faktörlerdir.

1985-1986 öğretim yılında Türk çocuklarından 269.105'i temel öğretim, 18.824'ü ortaokul, 13.205'i lise, 12.286'sı karma okullar ve 58.955'i meslek okullarında olmak üzere toplam 372.375'i Alman okullarında okumaktaydı.

Müslümanlar Federal Almanya'da Protestanlar ve Katolikler'den sonra en büyük dinî cemaati oluşturmaktadırlar. Buna rağmen müslümanlara nisbetle çok daha az mensupları bulunan bazı dinî fırkalar tanınma konusunda hiçbir zorlukla karşılaşmamışken İslâmiyet'in resmen tanınması çeşitli nedenlerle bugüne kadar gerçekleşmemiştir.

Doğu Almanya'daki müslümanların sayısını ise, okumak amacıyla gelen müslüman öğrencilerle beraber 2000-3000 kadardır. Doğu Almanya'da bugün hiçbir İslâmî müessese ve cemiyet bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Davis Trietsch, *Almanya ve İslam*, İstanbul 1331; M. Tâhâ el-Velî, *el-İslâm ve'l-müslimün ft Almânyâ beyne'l-ems ve'l-yeum*, Beyrut 1386/1966; Ali el-Muntasır el-Kettâni, *el-Müslimün ft Evrûbbâ ve Emerîkâ*, Tahran 1976, I, 245-257; a.m.f., *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 38-41; M. Seyyid Galâb v.dğr., *el-Büldânü'l-İslâmiyye ve'l-ekalliyâtü'l-müslime ft 'alemi'l-mu'âşır*, Riyad 1399/1979, s. 755; M. S. Abdullah, *Geschichte des Islams in Deutschland*, Köln 1981, s. 220; J. S. Wielsen, "Islamic law and its significance for the situation of Muslim Minorities in Europe", *Research Papers*, Birmingham 1987, s. 29-30, 33-34; Baymirza Hayit, "The Turks in West Germany", *JIMMA*, III/2 (1981), s. 264-275.

İSMAİL BALIÇ

IV. ALMANYA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Almanya'da İslâm araştırmalarının temeli sayılabilecek ilk çalışmalar Jakob Christmann (ö. 1613) tarafından başlandı. Önce matbaada kullanılmak üzere Arap harflerinin tahta klişelerini hazırlayan Christmann ilk olarak Arapça'yı öğretmek için bir alfabe kitabı (*Alphabetum Arabicum Cum Isagoge Scribendi Legendique Arabice*) yayımladı (1582). Daha sonra Johann Kasimir adlı bir Alman aristokratının elinde bulunan yazmaların küçük bir katalogunu düzenleyerek bu sahada da ilk örneği verdi.

Heidelberg Üniversitesi'nde iken Arapça yazılmış tıp ve felsefe kitaplarını Alman ilim dünyasına kazandırmaya çalıştı ve Johann Kasimir'in yardımıyla üniversitede bir şarkiyat bölümü açmayı başardı (1609). Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine kadar nüfuz etmesi, şarkiyat araştırmalarına yeni bir hız kazandırdı. XVI. yüzyıldan itibaren Avusturyalı araştırmacıların yoğun çalışmaları, aynı dili kullandıkları sebebiyle Alman ilim çevrelerini de etkiledi. Bu dönemde Avrupalıların Şark tedkikleri arasında yer verdikleri Osmanlı araştırmalarından sayılabilecek bir çalışma, Leunclavius'un Osmanlı tarihi, dili ve yazısı ile ilgili olan *Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua Lingua Scripti* (Frankfurt 1558) adlı eseridir. XVII. yüzyıl Almanya'sında şarkiyat araştırmaları Avrupa'nın diğer ülkelerindeki kadar yoğun değildi. Bu dönemde görülen en önemli çalışma, Megiserus adlı Alman müsteşrinin *Liber Institutionum Lingua Turcicae* adlı Latince yazılmış bir Türkçe grameridir. İlk dönem şarkiyat çalışmaları daha çok ilmî gaye ile yapıldığı halde sonraki çalışmalarda politik ve ekonomik maksatlarla hareket edilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren araştırmalarda bir ilerleme görüldü ve birçok Alman, şarkiyat araştırmalarının merkezi durumundaki Fransa ve Hollanda gibi ülkelere öğrenim görmeye gitti. Özellikle Fransız müsteşrik Silvestre de Sacy'nin (ö. 1838) başkanlığını yaptığı Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'nun (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes, 1795) Alman müsteşriklerin yetişmesinde büyük payı oldu. Hollanda'da yetişen ve hayatını İslâm medeniyeti ve Arap dili çalışmalarına hasreden ilk Alman müsteşrik ise Johann Jacob Reiske'dir (ö. 1774). Önceleri Arap Câhiliye şii, özellikle Tarafe b. Abd'in *Mu'allağa'sı* üzerinde çalışan Reiske bu eseri Latince'ye çevirdi (1842). Daha sonra yaptığı çalışmalarla İslâm medeniyeti ve Arap dili konusunda uzmanlaştı. Edip ve şair J. W. von Goethe (ö. 1832) ise geçmişten gelen Avrupa kültürünün tatmin edemediği bir sanatçı bakışıyla Kur'an-ı Kerim ve İslâm'ı yorumladı. XIX. yüzyıldan itibaren Şark araştırmaları dinî konulardan uzaklaşarak Arap kültürüne yöneldi ve çalışmalar Alman üniversitelerinde kurulan enstitüler bünyesinde devam etti. 1818'de kurulan Bonn Üniversitesi'ndeki Şarkiyat Bölümü'ne, dört ciltlik Arapça-Latince sözlüğün (*Lexicon Arabico-Latinum*, Halle 1830-1837) sahi-